

Hälsingegårdarnas långa väg till världsarv

Av Erik Nordin

Ur Hälsingerunor 2022

Hälsingegårdarnas långa väg till världsarv

Av Erik Nordin

Det är nu 10 år sedan hälsingegårdarna skrevs in i världsarvslistan som *Decorated farmhouses of Hälsingland*. Jag har under åren därefter velat skriva ned den historien, som jag varit delaktig, delvis också drivande i, ja också initiativtagare till. En text har funnits under arbete, men blivit liggande långa perioder. Efter själva beslutet har hanteringen av världsarvet legat i andra händer men jag har fått uppleva världsarvet från brukarsidan, som ordförande i Arbrå hemslöjdsförening med verksamheten till en viktig del i gården Gästgivars i Vallsta, en nog så viktig erfarenhet. Jag fortsatte då arbetet med hälsingegårdarna med att visa den nära kopplingen till slöjd, även textil, och hantverk gårdarna var så fina exempel på. Det sista jag gjorde i den rollen var en utställning om schablonmåleri, om målaren Jonas Wallström och om själva gården 2016, fortfarande tillgänglig som skärmutställning och broschyr.

Här kommer min berättelse om hälsingegårdarna som blev världsarv. Skri-ven ur mitt perspektiv, men hoppas jag, med all respekt för många andras mycket viktiga arbete och engagemang. Projektarbetet kring hälsingegårdarna har hela tiden varit ett lagarbete, från dess försiktiga början 1996 och hela vägen till ett världsarvsbeslut 2012. Det blir ett koncentrat, allt kan inte skildras, och en del har jag nog dessutom glömt, och det blir en tyngdpunkt på de tidigare åren.

Att arbetet skulle leda till en världsarvsförklaring var på intet sätt avsikten när det började, det handlade om att på olika sätt uppmärksamma ett byggnadsbestånd av särskild kvalitet, att stärka förutsättningarna för dess bevarande. Och som arkitekt såg jag bebyggelsen främst med arkitektens ögon, dess påtagliga arkitektoniska kvaliteter, medan måleriet och inredningskvaliteten, orördheten, först efterhand och med andras hjälp stärkte mig i min övertygelse om gårdarnas betydelse.

Hälsingegårdarna är arkitektur. Ståtliga hus, omsorgsfulla detaljer, och mycket orörda originalkvaliteter. Foton: Erik Nordin.

Förhistoria och förstudie 1996–1997

Redan från början av länsantikvarietjänsten hösten 1976 tyckte jag att arbetet oproportionerligt mycket handlade om tätortsproblem och arkeologi, med hänsyn till länets profil. Landsbygden fanns där men mest handlade det då om nya bostadshus i mer eller mindre olämpliga lägen. Landskapet som sådant hade vi inga verktyg att hantera, och den befintliga bebyggelsen var det ganska tyst om, den maldes ned av dåliga ombyggnader eller fanns

där bara. Och jag hade ju före länsantikvarietjänsten arbetat med riksintressemiljöerna i länet och särskilt uppmärksammat kulturlandskapet och dess bebyggelse i Hälsingland. 1972 hade jag skrivit om 1800-talets träbyggnade, dvs. ”snickarglädjen” som ett bidrag till den nordiska konferensen *Den Nordiska trästaden* i Sandefjord i Norge.

Trots en hög arbetsbelastning som ensam antikvarie på Länsstyrelsen försökte jag ändå få någon tid till att arbeta med landsbygdens bebyggelse, och även byggnadsvårdsrådgivning. Det började med att några dagar då och då veks åt fotografering och uppmätning. En start var gården Erskpers i Östansjö i Vallsta som jag och Göran Gudmundsson som då arbetade på Läns museet mätte upp några dagar i september 1980. Efterhand blev det en hel del snickeriuppmätningar i full skala, där variationer i tid och rum kunde avläsas, klart användbart senare när begreppet hälsingegårdar skulle formos.

1992 sökte och fick jag forskningspengar från Riksantikvarieämbetet till en förstudie om forskningsläget om hälsingegårdarna. Dokumentationen av och diskussionen om hälsingegårdarna fortsatte då tillsammans med Ingela Broström. Äntligen, efter 13 år med mig som ensam kulturminnesvårdare hade alltså Länsstyrelsen Gävleborg fått en biträdande länsantikvarie. Ingela skulle ta itu med byggnadsminnesförklaringar, och här fanns några självklara hälsingegårdar, där bidrag aktualiserade skydd. Gammellåks i Karsjö är en av dem, och Ingelas texter togs in som exempel i Riksantikvarieämbetes skrift med råd om byggnadsminnesförklaringar när den gavs ut i en förnyad upplaga 1991.

Jag gjorde nu översiktliga genomgångar av olika arkiv för att kunna karaktärisera läget. Som befanns som väntat dåligt, hälsingegårdarna var inte okända men utomordentligt dåligt dokumenterade och beskrivna. Ett typiskt drag i dokumentationen från Nordiska museet var att det var skillnad på hur byggnader dokumenterades av högreståndsavdelningen och av allmogeavdelningen. Knappast några detaljerade uppmätningar fanns av bondgårdar, så som herrgårdar brukade dokumenteras. Allmogeavdelningen var mer intresserad av timmerknutar och brännmärken, de såg inte variationen och kvaliteten i snickeridetaljerna. Inte ens de uppmärksammade hälsingska brokvistarna var detaljuppmätta, utom en från byn Stavsätter i Ljusdal. De enda detaljuppmätta snickerierna jag hittade var från Alfta gästgivargård, typiskt nog gjorda av högreståndsavdelningens tjänstemän, sannolikt på väg till Voxna herrgård. Det var typiska bondgårdssnickerier – i Hälsingland. Min kunskapsöversikt publicerades inte som sådan, men var ett bra redskap i vårt kommande arbete med hälsingegårdarna.

I arbetet med verksamhetsplan 1994 blev vi uppmanade att ge några djärva mål för vårt arbete, inte bara klaga på resursbrist och på att all tid gick åt till

harvande med ärenden som vi inte styrde över själva. Jag föreslog målet att hälsingegårdarna skulle bli världsarv före sekelskiftet och det målet skrevs in i verksamhetsplanen! Mer förstås för att lyfta fram en viktig arbetsuppgift, att få gårdarna uppmärksammade och bättre skötta än för att verkligen satsa på världsarv. Några år senare, 1999 skrev konstvetaren Maj-Britt Andersson till Riksantikvarieämbetet och föreslog att gårdar i Forsabygden skulle bli världsarv, en fråga som av ämbetet lämnades över till Länsstyrelsen för utredning. Vi höll med, men ville vidga frågan till ”Hälsingegårdar”. Fast vi visste redan att det skulle bli svårt, den svenska policyn i fråga om nya världsarv var uttalat restriktiv.

Förstudie

Efter Kulturarvsutredningen 1994–1996 i vilken jag varit sekreterare, inbjuden av utredningsmannen, och min chef landshövdingen Lars Eric Ericsson, skulle jag återgå till länsantikvartjänsten. Eller skulle jag? Länsrådet Johny Rangrost hade andra idéer, och säkert i samförstånd med Lars Eric. Jag erbjöds att göra en förstudie hur vi skulle arbeta för hälsingegårdarna, på alla fronter. Bra idé tyckte jag, det var ju vad jag brann för. Så Peder Mellander från Läns museet som vikarierat för mig under utredningen fick fortsätta sitt vikariat året ut.

Tiden var inte så illa vald för detta projekt. Stockholm skulle bli Europeisk kulturhuvudstad 1997 och även andra delar av Sverige skulle då visa lejonklon i kulturellt avseende. Läns museet hade nödgats lägga andra ambitiösa utställningsplaner på hyllan och det fanns då plats för en utställning om hälsingegårdarna. Jag gjorde en skärmutställning ”Hälsingegårdarna som sagt var” med citat från olika tider och vackra bilder av hälsingegårdar, 16 stora skärmar. Jag började också på en liten skrift om gårdarna, med lite av programförklaring, en del uppmätningar, och bilder. Bilder ja, stor brist rådde på aktuella och framför allt bra bilder! Och måleriet borde ju dokumenteras. Vi anlidade läns museets fotografer och jag tog själv mycket diabilder. Framför allt började jag organisera ett samarbete kring hälsingegårdarna, det var ju projektets idé. Tre arbetsgrupper med teman Vårda, Visa och Veta skulle samarbeta och rapportera till en ledningsgrupp. I grupperna arbetade medarbetare från Länsstyrelsen, Läns museet/Hembygdsförbundet och Hälsinglands museum och Hälsingetur/Hälsingland turism. Kommunerna kom in i ett senare skede. Olika former av projektpengar skulle sökas, EU-medel fanns nu tillgängliga för mer eller mindre vildsinta kulturella projekt. Projektets motto blev till en början *Hälsingegårdar – värna, vårda, visa vår byggnadskultur – på gårdarnas och ägarnas villkor*.

Jag började med att resa och hälsa på ägarna till de mest kända gårdarna, för att höra hur de såg på att göra gårdarna mer tillgängliga och organisera,

eller där så önskades i stället begränsa besök. Jag såg för mig en katalog med öppna gårdar, för att underlätta och kanalisera besök, på sikt också utveckla besöksmål där ägarna ville dra nytta av sin gård, använda dess kulturhistoriska potential. Efter avtal med intresserade gårdsägare skulle gårdarna klassas efter grad av tillgänglighet, och olika grader av offentlighet och villkoren för besök skulle avtalas. Vårdbidrag och i första hand rådgivning skulle finnas att tillgå.

Jag såg därför behovet av en tjänst som "Hälsingegårdskonsulent" en rådgivare för skötsel och varsamt iordningsställande av de gårdar som skulle kunna besökas. Ett infomaterial med grundläggande fakta om gårdarna behövdes också och broschyrer om några av de viktigaste gårdarna gjordes.

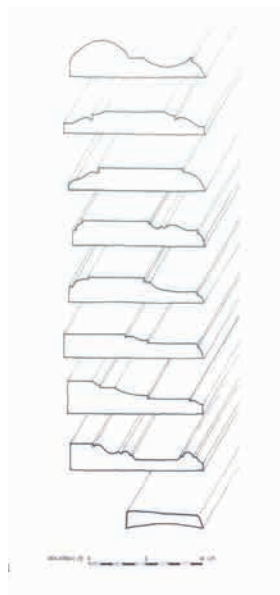
En vårdkonferens för expertis ordnades redan hösten 1997. Det blev en rundresa till några av de finaste gårdarna med mycket diskussion om hur fortsatt bevarande av dessa unikt bevarade gårdar borde ske. Det speciella med många byggnader var ju att de stått i princip oanvända under lång tid, och därmed inte slitits ned eller byggts om. I förlängningen kom också efter mina påminnelser ett år, 2001, av Konsthögskolans restaureringskurs att ägnas Hälsingegårdarna. Resultatet blev en skärmutställning med dokumentationsmaterial och en fin bok om de fem gårdar som noggrannare dokumenterats. Under kursåret gjordes en veckolång studieresa till Schweiz och dess fantastiska träbyggande. Här fanns målningarna och storheten utanpå husen, interiörerna var vanligen trånga och oftast omålade.

Samordnare för Gävleborgs satsningar för kulturhuvudstadsåret 1997 var Ingalill Tengvall, landskapsarkitekt och lokalfotoreporter från Ljusdal med förståelse för vad detta med Hälsingegårdar skulle kunna bli. Vi återkommer till henne. Tre huvudprojekt skulle lyftas fram i Gävleborg, och Hälsingegårdarna skulle vara ett av dem! En utmärkt draghjälp. En första pressträff om projektet hölls i Vängsbo, 20 februari 1997. Projektet invigdes på gården Pallars i Långhed 7 maj 1998 i närvaro av riksantikvarien, Erik Wegraeus.

Hälsingegårdsprojektet eller projekten, 1997–2002

När jag så återinträdde som länsantikvarie 1997 måste arbetet med hälsingegårdarna få en mer utvecklad projektorganisation. Nu skulle det riggas EU-projekt för det fortsatta arbetet med hälsingegårdarna. Gävleborg var i strukturfondshänseende delat i två olika målområden, Ljusdals kommun i mål 6, resten av länet i mål 5b. Villkoren var olika, med olika bidragsprocent och med olika beslutsordning. På något sätt lyckades det dock att formulera projekt som kunde beviljas. En projektledare skulle anställas, och det blev 1999 Ingalill Tengvall, hon var ju redan bekant med arbetet från tiden med kulturhuvudstadsåret. Hon hade dessutom gjort en uppföljning och målskrivning för fortsatta projektansökningar. Det blev efterhand en lång kedja med olika projekt, samma projekt kunde inte beviljas för mer än en treårsperiod.

Den första hälsingegårdsbroschyren i projektet gjorde jag själv 1997. Här sammanfattades gårdarnas egenskaper, inklusive exempeluppmätningar. På bilden olika dörrfoder. Den går ut även på engelska och franska. Teckning: Erik Nordin.

Vårda, visa, veta. Och vidareutveckla

Till de tidigare arbetsgrupperna fogades snart en fjärde, eller ett fokusområde som det brukar kallas, *vidareutveckla*. Vissa gårdsägare visade intresse för att starta någon sorts verksamhet på gården, som ett komplement till jord och skog, eller helt självständigt. Fler projekt för att stödja vidareutveckling startades, dels rena kurser för företagsutveckling i liten skala, dels omfattande rådgivningsprojekt. Ett projekt i Ljusdal försökte koppla kulturhistorisk rådgivning med ekonomisk och lät gårdsägarna göra affärsplaner och budget för en verksamhet baserad på gårdens alla egenskaper och möjligheter, var även det kulturhistoriska och sevärda inkluderades.

En gårdsägarförening

En motpart – alltså en part som verkade för gårdsägarnas intressen behövdes. Ulla Hansers som arbetade i Alfta hembygdsförening vidtalades och en förening startades, som kom att samla de flesta av de viktigaste gårdarna. Ulla hade stor erfarenhet av att vara ägare av en hälsingegård, Hansers i Alfta var gården där det stora målerifyndet med målningar från 1500-tal gjordes. Gårdens byggnader var också av största värde. Boningshuset hade renoverats

Ett byggnadsvårdskunnande utvecklades i Hälsingland under 1990-talet. Först med AMS hjälp, efterhand tog länets byggföretag över och blev riksskända för sitt kunnande, främst i timmerteknik. Här demonstreras revetering med lerbruk framgrävt på platsen av muraren Erik Andersson. År 2000. Foto: Erik Nordin

I informerandet ingick att sevärdhetsskylda ett antal av de mest tillgängliga gårdarna. Systemet för brunvitskyltning av sevärdheter var nu ganska nytt och Ingalill tog upp en principdiskussion med Vägverket i Borlänge om villkoren för skyltning av besöksbara och besöksvärda hälsingegårdar vilket ledde till att ett tiotal gårdar brunvitskyltades. Sedan hon slutat som projektledare arbetade hon vidare på uppdrag av Ovanåkers kommun med en brunvitskyltad kulturväg *Stora hälsingegårdars väg* som invigdes i juli 2008.

Tentative list, beslut 2005

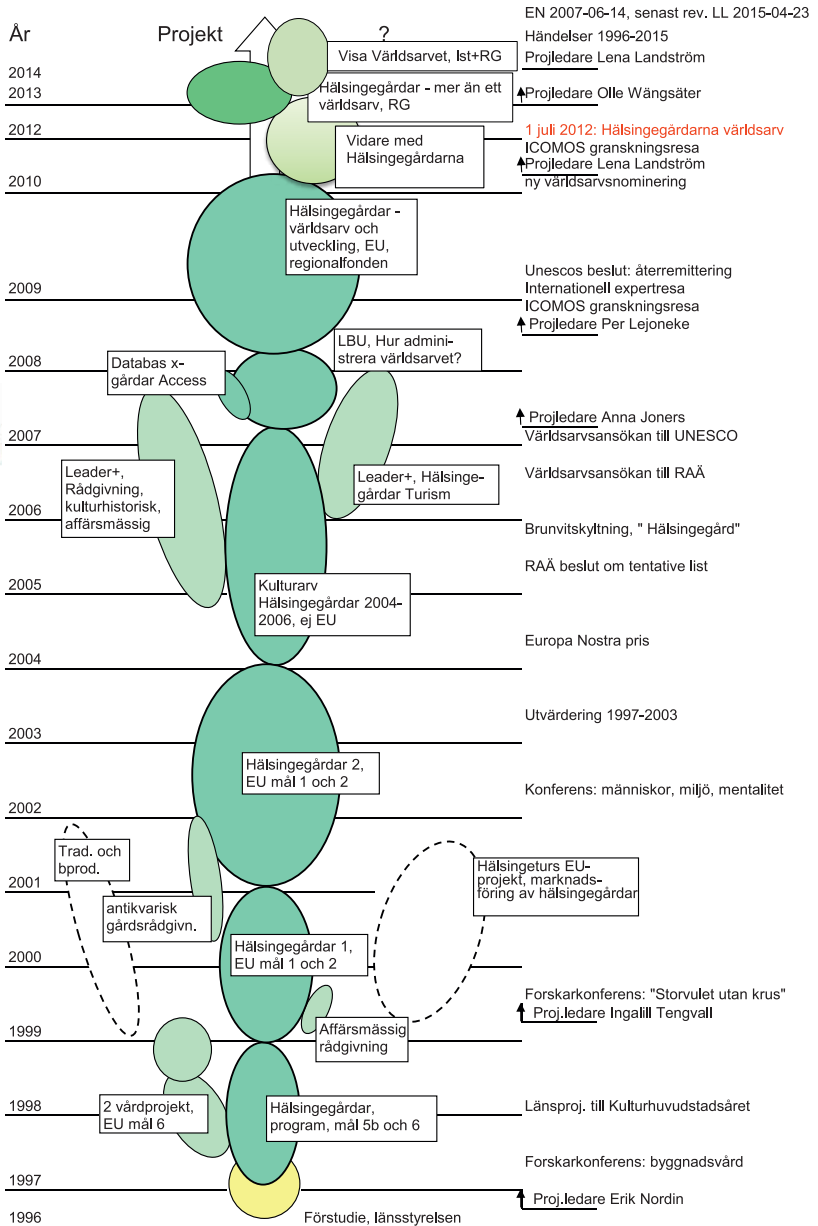
Ingalill var projektledare åren 1999–2007, och lyfte snart världsarvsfrågan, det blev nästan ett villkor för att kunna få EU-medel beviljade för ytterligare en treårsperiod. I maj 2002 beslutade Länsstyrelsens styrelse att hos RAÄ

respektfullt, förebildligt. Man kunde vara medlem i föreningen utan gård, men med intresse för gårdarnas väl och ve. Senare startades också en ekonomisk förening som skulle stötta de gårdsägare som bedrev verksamhet, främst turistisk sådan.

Hälsingegårdar blir världsarv 2002–2012

Ingalill Tengvall arbetade som sagt som projektledare, under mitt ordförandeskap. Senare vidgades organisationen genom att kommunerna kopplades in och en politisk ordförande tillsattes av Hälsingerådet, kommunernas politiska samarbetsorgan. Först efter att jag slutat som länsantikvarie 2002 kunde jag ta itu med ett mer handfast arbete och då med världsarvsansökan. Ingalill arbetade intensivt med förankring av projektet, ett otal träffar och konferenser ordnades, med olika parter, politiker, organisationer och framför allt kommuner. Informationsmaterial producerades och spreds, tidskrifter uppmuntrades att skriva om hälsingegårdarna. I varje kommun borde finnas ett eget "flaggskepp" att visa upp.

De olika delprojekten illustrerades med denna kaktus, som hela tiden växte till sig. Här är versionen från 2015, då världsarvsbeslutet var klart och flera förvaltningsprojekt satts igång.
Bild: Erik Nordin, kompletterad av Lena Landström.

väcka frågan om världsarv och begära att Hälsingegårdarna skulle få skrivas in på Sveriges "tentative list".

Marita Jonsson, tidigare länsantikvarie på Gotland och med lång erfarenhet av världsarv både som sökande för Visby och som granskare för ICOMOS anlätades för att göra en första skiss till ansökan 2002. Vi började arbetet med att hon och jag gjorde en rundresa till presumtiva världsarvsmiljöer.

Sedan, på hösten levererade Marita en text, med allmän argumentation för "outstanding universal value" grundkriteriet för ett världsarv. Texten blev liggande, RAÄ dröjde. Sverige intog en restriktiv hållning till nya världsarv, och ansåg att man borde satsa på andra länder med egen bristande kulturmiljövård. Detta var en rimlig grundinställning, men den borde inte utesluta att kategorier som var underrepresenterade som världsarv kunde tas upp. Efter flera års diskussioner accepterades så 2005 att hälsingegårdarna togs upp på Sveriges "tentative list", således som ett objekt som officiellt var under utredning, och utredningen skulle enligt praxis utföras av länsstyrelsen. Jag gjorde en sådan ansökan som i augusti 2005 skickades till RAÄ.

Arbetet med att föreslå vilka objekt som borde ingå, och att förankra världsarvet hos gårdsägare, kommuner och alla intressegrupper fortsatte och intensifierades, nu när vi fått ett officiellt uppdrag. På Länsstyrelsen force-rades arbetet med att byggnadsminnesförklara de aktuella gårdarna. Detta krävde samråd och samförstånd med gårdsägarna, och även med grannarna, de skulle ingå i "buffer zones" alltså ett respektområde kring världsarvet där miljökadande förändringar inte skulle få ske. De kände i många fall misstro inför framtiden, hur bakbundna skulle de bli? Många kommunmöten hölls, först krävdes att kommunerna och allra först deras planerare skulle acceptera att genomföra områdesbestämmelser med höjd bygglovspflicht i "buffer zones". Sedan skulle samrådsmöten hållas i alla dessa områden. Mycket misstänksamhet vädrades, misstron mot kommunal planering kunde vara stark på landsbygden. Men det gick, ja, mer eller mindre bra, även om det bara handlade om bygglovplikten och det försäkrades att den inte skulle bli avgiftsbelagd. Och att ett vägrat bygglov vid domstolsprövning faktiskt kunde bli ersättningsberättigat.

En rundresa i maj 2006 med "Madam Världsarv", Birgitta Hoberg på Riksantikvarieämbetet skedde då Lena Landström som nu efterträtt mig som länsantikvarie, Ingela Broström och jag fick våra förslag granskade och i huvudsak godkända. Ansökan var ambitiös, ja alldeles för ambitiös, som det ska visa sig.

X-gårdar

För att argumentera för ett världsarv behövdes ett inventeringsunderlag. Det var en stor brist att ingen ordentlig inventering fanns, man fick lite löst svara

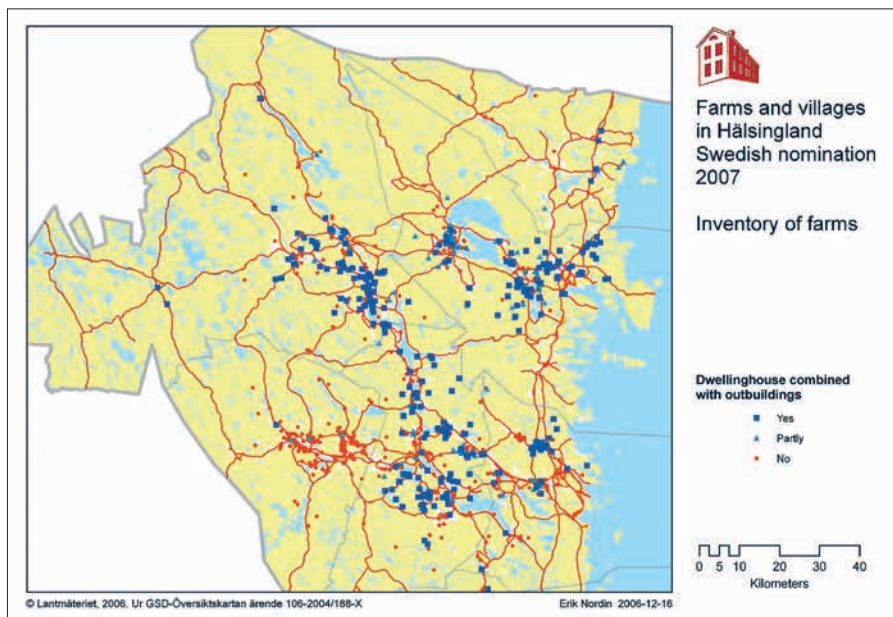

Produktion och spridning av informationsmaterial var en viktigt del i projektet. Här två populära broschyrer, från 2009 och 2012. Foto: Erik Nordin.

på frågor om hur många gårdar är det fråga om, vad finns som är tillräckligt välbevarat, och inte minst frågan: Vad är en hälsingegård? Vi undersökte om det skulle vara lämpligt att använda bebyggelseregistret som administrerades av Riksantikvarieämbetet, Detta hade prövats i landsbygd av Ovanåkers kommun, som ambitiöst registrerat en mängd hälsingegårdar, för att ge underlag för höjd bygglovsplikt i känsliga miljöer i Voxnadalen. Detta register kom sedan att officiellt invigas i Edsbyn i mars 2001. Ovanåkersprojektet hade haft betydelse på riksnivå för att utveckla registret.

Att använda bebyggelseregistret skulle kräva att det gick att systematiskt lägga in specialinformation lämplig för hälsingegårdar, om brokvistar, antal bostadshus, interiört måleri etc. Registret var också fortfarande trög arbetat, vi behövde snabbt kunna lägga in enkel men specifik info om ett tusental gårdar. Vi avstod, och Ingalill fick kontakt med en duktig gymnasist som gjorde ett eget register efter våra specifikationer, allt baserat på en accessdatabas, men utformat så att det gick att arbeta över internet, och att därmed fler kunde gå in i registret samtidigt från olika datorer. Det blev häpnadsväckande elegant och lättarbetat. Han fattade direkt vad vi ville ha och ändringarna i systemet blev få. Senare byggdes det på med möjlighet att registrera preciserade uppgifter om enskilda byggnader och interiörer. Bilder kunde förstås också hanteras.

På detta sätt kunde museerna snabbt registrera 1000 gårdar i Hälsingland efter ganska grova urvalskriterier. Inventeringen blev inte perfekt och delvis ganska ojämn men ändå. Fastighetskoordinater kopplades till gårdarna och jag satte igång med att göra utbredningskartor i dataprogrammet ArcView, som sedan kunde användas i världsarvsansökan. Det kunde handla om hur många boningshus en gård hade, hur de var grupperade kring en gårdsplan, var det fanns brokvistar, eller vilka byggnadstyper som dominerade i de olika socknarna. År 2006 gjordes en kompletterande inventering med gårdar

Till 2007 års ansökan gjordes kartor som skulle visa utbredningen av viktiga egenskaper hos hälsingegårdarna. Här är det sammanbyggnader av bostadshus med ekonomibyggnader som visas med blått. Sammanbyggnader saknas i Voxnadalen. Kartbearbetning: Erik Nordin.

inom de föreslagna ”buffer zones”, ca 100 gårdar registrerades, nu med alla byggnader och en del interiörer. Arbetets båda etapper genomfördes av Läns-museet med Elsa Röing som ledare. Fastighetskoordinaterna var egentligen inte lämpliga då de ibland kunde ligga på ett skogsskifte, långt från själva gården, så arbete gjordes med att ta fram byggnadskoordinater innan dessa fanns officiellt fastställda.

Utmärkelser

Det var trevligt att notera att projektarbetet uppmärksammades utanför länet, och därmed att begreppet hälsingegård – hur svärdefinierat det än kunde vara – fick erkännande. 2003 fick projektet Europa-Nostras silvermedalj (guld finns inte) och 2008 fick jag Gustav-Adolfsmedaljen av Vitterhetsakademien, mycket med hänvisning till mitt oförtrutna arbete för Hälsingegårdarna. Medaljen från Europa-Nostra, i själva verket en statyett, hämtades vid en ceremoni i München våren 2004, och sedan hölls en lokal högtidlighet i Hälsingland. Hälsinglands hertiginna, prinsessan Madeleine överlämnade prisstatyetten på Olers i Västeräng i Delsbo där Lennart Persson var formell mottagare för gårdsägarna. Prinsessan guidades under dagen runt till hälsingegårdar, jag

Europa Nostras möte i München 2004. Hälsingegårdarna tilldelades årets silvermedalj. Ingall Tengvall och Lennart Persson representerade projektet. Foton: Erik Nordin.

fick visa henne och hennes mentor Lena Ramel Wallins i Växbo, en av de finaste gårdarna, som av ägarna behölls mindre tillgänglig. Det var förstås Lena som hade ordnat med hertiginnans medverkan, hon hade hälsingerötter och bodde även sommartid i Arbrå.

Gustav-Adolfsmedaljen delades ut på Vitterhetsakademiens årshögtid vintern 2008. Kungen hade förhinder varför utdelningen skedde av kronprinsessan, vilket jag minns med extra glädje, hon hade en stark personlig förmåga att få en att känna sig uppskattad. Säkert mer än kungen. Vid middagen efteråt på Grand Hotel var Elina och jag placerade vid honnörsbordet, och det var nu trevligt att höra om kronprinsessans känslor för Ockelbo, en då inte helt välbevarad hemlighet. Som äldsta pristagare utanför akademien skulle jag hålla tacktalet. Stämningen vid bordet, jag satt mellan Nina Lagergren och Birgit Rausing, var sådan att jag höll undan all nervositet och kom ihåg vad jag hade tänkt säga, och övat in ganska grundligt.

Världsarvsansökan nr 1, 2006–2009

Världsarvsarbetet handlade mycket om förankring av idén och förklaring av vad det skulle innebära inom och utom länet. Det redan mångåriga pro-

Gårdsägarmöte 1997 i Kristofers, Järvsö. Foto: Erik Nordin.

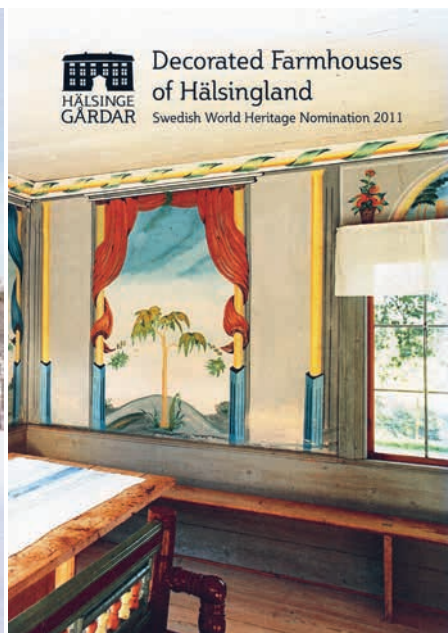
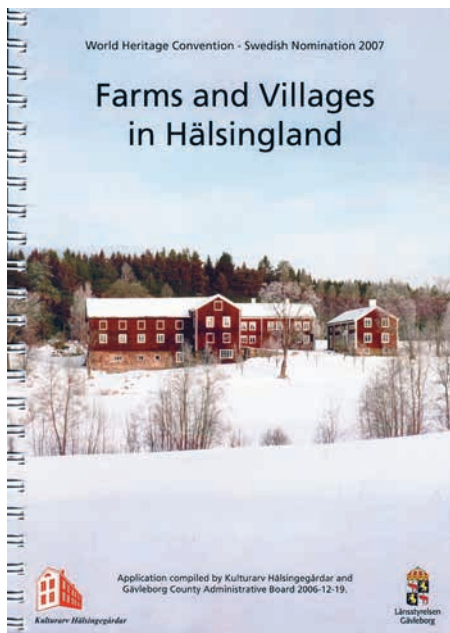
jektarbetet banade väg, och begreppet hälsingegårdar var redan väl känt och respekterat, i någon mån också redan exploaterat. Så som inte helt kan undvikas. 2002 hade arbetet således gått in i en ny fas, då vi började arbeta aktivt för ett världsarv.

Sedan Ingall Tengvall slutat som projektledare fördes huvudansvaret för den mer turistiskt inriktade delen av hälsingegårdsarbetet över till Regionen och kommunerna. Länsstyrelsen skulle fortsättningsvis arbeta med världsarvsfrågan och skydd av gårdar som byggnadsminnen och bidragsgivning till vård. Nya projektledare blev Anna Joners 2007–2008 och Per Lejoneke 2008–2010. Världsarvsarbetet togs om hand av Lena Landström som var länsantikvarie efter 2002.

Det var inte heller lätt att ringa in vad som borde ingå i ett världsarv, ett urval gårdar borde det vara men hur stort och hur vitt definierat? Vi hade valt en ambitiös och vid definition. Hela den kultur som bidragit till Hälsinglands framstående träbebyggelse skulle finnas med exemplifierad. Således också en fåbod, vattenanläggningar med linanknytning, och en bred variation i byggnadskulturen, geografiskt och tidsmässigt. Om alla kommuner var företrädna var det inte heller någon nackdel. Det blev en serienominering med 15 miljöer.

Ansökan lämnades in till RAÄ 27 september 2006, vid en ceremoni i Edsbyn. Riksantikvarien Inger Liljekvist tog emot och uttryckte sig mycket försiktigt. Nu skulle ansökan – eller nomineringen som det heter på världsarvsspråk – översättas till engelska. Och kartorna skulle fullbordas och

Ansökan 2007 resp. 2011, den första med helhetsfokus, från orörda gårdar till bymiljöer, den andra med inriktning på målade interiörer. Skillnaden avspeglas i ansökningarnas omslag.

översättas, jag använde kartritningsprogrammet ArcView för att rita kartor och avgränsa objekt och "buffer zones". Nomineringen skulle nog följa "operational guidelines". Dessa hade ändrats och utvidgats avsevärt sedan den första skissen till ansökan utarbetats, den Marita Jonsson gjorde. Den slutliga ansökan översattes och lämnades in till UNESCO i Paris i januari 2007 efter en jobbig slutredigering under julhelgen.

I juli 2006 hade jag besökt Vilnius där världsarvskommittén hade det årets möte, för att samla erfarenheter om hur det fungerade. Sessionen där årets 30 beslut om världsarv skulle fattas började med en deklaration från ordförandelandet Holland om att det gällde klara kriterier om världsarv, och att all politisk grannlandspåverkan skulle undvikas. Det lät ju bra, men direkt på första exemplet röstades förslag upp av grannländer och intrycket efter tvådagarsmötet var inte det bästa i fråga om integritet för förslagen. Däremot var serveringen och de efterföljande "gatherings" av bästa kvalitet.

Väntan!

Det var tyst, ingen reaktion från Paris. Sent omsider fick jag ta del av ett svårförståeligt brev riktat till Sverige via Sveriges UNESCO-ambassadör, "The State

Party”. Jag förstod inte meningen med brevet, och fick inga ledtrådar från RAÄ. Så småningom kom det fram att ansökan hade bedömts som ofullständig, den var alltså inte formellt inlämnad! Man väntade på kompletteringar som jag inte fått veta vari de borde bestå. RAÄ hade nog inte heller fattat läget och i vart fall inte ågerat. Sent på hösten 2007 sedan jag dels kontaktat UNESCO portvakt Andrea Bolsano och fått läsa skrivelsen från UNESCO förstod jag vad som fattades, och återigen blev det en julhelg med extra arbete för att i tid få in kompletteringar för att hinna till sista ansökningsdag i januari 2008.

Vad fattades? Jo en del var mitt fel, inte allt. Kartorna som såg riktiga ut i original blev konstiga när de översattes till pdf-filer. Jag hade glömt att klicka i att skicka med teckenkoderna så i pdf-utskrifter blev de otydliga, utbytta till andra i sammanhanget godtyckliga tecken, något jag inte sett i de utskrivna dokumenten – och ingen annan heller. Jag fick skicka kartorna på nytt och med rätt teckenuppsättning, och en del ytterligare kompletteringar. Nu blev nomineringen antagen som sådan, och processen rullade på ett år försenad.

Granskningsresa blev det hösten 2008, granskaren var norska, trähus-expert. Hennes uppdrag var att granska att ansökan överensstämde med verkligheten, inte egentligen att värdera den. Men hon var kritisk till det mesta, tittade mer på lagningar på enskilda hus än på helhetsmiljön. Och även den skulle enligt henne vara närmast musealt bevarad vilket förstås var en orimlighet och inte heller meningen med ansökan. Lena, Ingela och jag som reste med satt på kvällarna sedan hon dragit sig tillbaka för att skriva sina iakttagelser och bekymrade oss. På slutet efter Erskmats i Hassela och en snabb resa till Ånge där hon lämnades av till tåget till Trondheim for vi åter till Gävle med onda aningar.

Vi visste själva att det fanns brister i argumentationen. En viktig brist var extern, bedömningen av utomstående internationell expertis, om vad hälsingegårdarna egentligen stod för. I största hast arrangerade vi ett besök av internationell expertis, för att få omdömen om hur hälsingegårdarna kunde bedömas i en internationell jämförelse. Vi anlätade ICOMOS för att få namn på expertis från olika länder som skulle kunna berätta om sin egen träbyggnadstradition och också därmed ge ett omdöme om vår.

Det blev ett spännande äventyr. Besöket brådskade, så i början av mars samlade vi en grupp inbjudna experter på läns museet i Gävle, för en introduktion och för att sedan resa runt och besöka gårdar och ha redovisningar/föredrag på kvällarna. Det var egentligen en rätt fantastisk händelse! Experter från Ryssland och Australien utöver nordiska och europeiska pulsade runt i snön och beundrade gårdarna och berättade sedan på kvällarna om sin egen träbyggnadstradition och fick en möjlighet att karakterisera och lämna omdömen om vår. En särskild referent hade medbjudits, men han var inte

riktigt rätt, det blev ganska magra referat av det sagda, som vi sedan måste redigera. Slutresultatet sändes i alla fall till ICOMOS för att komplettera deras yttrande till UNESCO.

I expertresan deltog två norrmän med en annan attityd till hälsingegårdarna än granskaren hade haft. Jon Braenne, måleriexpert, och tidigare fylkeskonservator hade intressanta iakttagelser att redovisa under resan och skrev också ett eget yttrande. Han hade ofta varit i Hälsingland och hade god kunskap även om just hälsingegårdarna. De ryska deltagarna hade svårt att acceptera att det var vanliga bondgårdar vi besökte, och redogjorde för den dystra bevarandesituationen i Ryssland. Där fanns eller hade funnits interiört måleri, men främst kopplat till möbler och fast inredning, inte till själva rummen. Den mest långväga gästen, den australiensiske träbyggnadsexperten Miles Lewis hade vida perspektiv, och var intressant att lyssna på.

Defer 2009

Sevilla juni 2009. Lena och Ingela reste till mötet utan större förväntningar, men det var ju en bra inblick i hur det fungerade, så som jag hade fått i Vilnius några år tidigare. Efter några turer enade sig mötet om "defer", vilket betydde att Hälsingegårdarna skulle kunna platsa som världsarv, men med ett annat fokus, mer på det som verkligen skilde ut gårdarna från annan liknande bebyggelse, det interiöra måleriet. Vårt breda perspektiv var inte önskvärt, det var det specifika enbart som skulle ingå i själva världsarvet. Resten var bra, en viktig argumentation för den miljö som skapat det unika, men borde inte ingå i själva urvalet av "sites", alltså nominerade miljöer. Vi var på sätt och vis tillbaka på den ursprungliga tanken, där måleriet och de välbevarade interiörerna var det som skulle lyftas fram.

Ny ansökan 2010–2012

Hur skulle vi nu göra? Skulle vi ge upp hela saken? Det fanns många kritiska röster som sade "Vad var det vi sa?" Att jämföra sig med Egyptens pyramider och Versailles var väl ändå magstarkt? Vilket vi förstås inte hade tänkt oss. Men faktum kvarstod, även om västerlandet och Europa var väl försett med världsarv var faktiskt de agrara miljöerna starkt underrepresenterade, närmast obefintliga. I linje kanske med ett traditionellt klasstänkande, det bönder skapat kunde väl inte vara "outstanding"? Ett problem var förstås också om ekonomin inte skulle räcka till, bidragsgivarna måste tro på saken en gång till, ett nytt projekt måste riggas. Och nu skulle det bli dyrare. Erfarenheten i Sevilla var att man gjorde överdådiga presentationsmaterial till de olika nomineringarna. Argumentationen måste också skärpas, kraven på ansökningar och på objekten höjdes hela tiden, mängden världsarv totalt sett hade vuxit till överskådlighet. Och det var uppenbart att Riksantikvarieämbetet

Världsarvssymbolen lades in i sommarens utställning Kuddar i kammaren på Gästgävars efter beslutet 2012. Foto: Erik Nordin.

inte riktigt hade hängt med i den skärpning av villkoren som skett. Liksom höjningen av kraven på utredning och argumentation.

Broschyrer, bilder och infomaterial

Arbetet med Hälsingegårdarna hade från början handlat om information som en viktig del. Om att visa kvaliteten, visa det märkvärdiga, fånga intresset. Även ägarna själva behövde se att de förvaltade något betydelsefullt, som inte fick förfaras. Nu togs även mer påkostat informationsmaterial fram, med internationell inriktning. Fler involverades i arbetet. Anna Sundberg arbetade med att upphandla vårdinsatser, infomaterial, skyltning och kompletterande utredningar, ordna med möten och kontakter. Jag arbetade halvtid med hälsingegårdarna sedan 2002, den andra halvan åt Svenska kyrkan med kyrkoantikvarisk ersättning. Två halvtider som nedtrappning från länsantikvarietjänsten.

Bröllopet i centrum

Sevillabeslutet 2009 innebar alltså att vi skulle fokusera på måleriet, det var där *outstanding universal value* skulle sökas. Man ville se *vernacular architecture*, vilket associerar till frodigt folksligt måleri, inte stram klassicism, inte

i första hand skolade målare verksamma i vad som såg ut som herrgårdsmiljö. Men gärna inspirerat av högre stånd, fast i folkkonsttappning. Det innebar alltså en omorientering av urvalet ”sites”.

En nysatsning beslutades, men nu ville jag inte vara huvudansvarig för ansökan, men jag ville gärna hjälpa till och finnas med i diskussionerna. Nu tog Ingela Broström på sig uppgiften. Två saker skulle klaras ut: Hade Hälsingland verkligen en särställning i Sverige och Norden ifråga om interiört måleri i bondgårdar? Och om så var, fanns det något särskilt skäl till detta?

Alla län kontaktades för att få kännedom om vad det fanns för måleri att jämföra med, Ingela reste runt och studerade. Hon anlätade också flera experter som fick utreda och skriva inlagor om gårdarnas betydelse och Hälsinglands särprägel.

Framför allt gick hon igenom dokumentationer och uppteckningar som anknöt folksederna till byggnadslyx och måleri. Hon fann att bröllopet hade haft stor betydelse, och att mycket av Hälsinglands byggnadsöverdåd kunde knytas till de överdådiga bröllopsederna. Dessa var förvisso inte bara hälsingska, men här avspeglade de sig i särskild mån även på byggnadsbeståndet, som vanan med två bostadshus varav ett ofta var ett festhus på gården, och den rika inredningskulturen. Det var inte alltid ett nytt hus kunde knytas i tid till ett bröllop, men att det ofta byggts för att finnas i beredskap för ett blev tydligt.

Urvalet gårdar

Nu gällde det alltså gårdar där flera rum var dekorerade, och välbevarade. Även gården som helhet borde vara bevarad, men även bevarad i bruk var ett värde och då måste moderniseringar kunna få ske. Ett problem var att de bäst bevarade gårdarna inte alltid hade ägare som accepterade en byggnadsminnesförklaring. Förhandlingar sattes igång för de nya gårdarna i urvalet, som skulle omfatta ett tiotal gårdar. Det kunde vara segdraget, och till slut hade vi sju gårdar med i ansökan. Två viktiga nya gårdar var Kristofers i Järvsö och Gästgivars i Vallsta. De övriga hade varit med i den förra ansökan. Jag fick i uppdrag att göra byggnadsminnesförklaringen av Gästgivars som jag ju kände väl till. Då ingick också arkivstudier för att kartlägga gårdens historia. En dendrokronologisk undersökning gjordes på Barstugan som innehöll Jonas Wallströms schablonmåleri. Den visade sig vara byggd 1837–38, kort före bröllopet på gården 1840, så här stämde kopplingen till bröllop perfekt.

Nu startade också konservering av måleri och renovering av skavanker på de sju gårdarna så att de skulle tåla en granskning och förberedas för ett långvarigt bevarande.

Ingela skrev historiker och gårdsbeskrivningar och en inledande uppsats om bröllopseden. Hon arbetade intensivt och fick fram ett material under

hösten 2010. Jag fick med kort varsel ta itu med de formella delarna som ju måste aktualiseras till denna nya ansökan. Nu anlätades en särskild firma för att formge och illustrera nomineringen. Jag deltog i deras kontor i Uppsala med korrekturläsning, bildtexter, och layoutjustering.

Inlämning januari 2011

Nu fungerade inlämningen, ett original levererades till UNESCO i Paris med ett nödrop sista dagen, 11 januari, med expressbud. Och nu betraktades ansökan som komplett, och gick in i processen. Ny granskningsresa blev det hösten 2011, denna gång med en finsk arkitekt som vi upplevde som klart mer positiv i sin attityd, även om granskarens uppdrag var att verifiera ansökningens sakinhåll, inte värdera den. Även denna gång deltog jag i rundresan, men hade också förberett en överraskning på resans sista mål, Gästgivars. Genom Arbrå hemslöjdsförening där jag nu var ordförande ordande vi så att en tidsenlig brud skulle finnas i stora festsalen och bjuda på kaffe, och det blev ett festligt avslut på resan.

Trots eller tack vare den positiva andan på resan gav granskaren oss några goda råd. Nomineringen hade en svaghet. Det framgick inte hur de sju gårdarna var dokumenterade. Och det stämde förstås, de var inte särskilt väl dokumenterade utöver ett rikligt fotomaterial och Ingelas grundliga beskrivningar baserade på underlag i byggnadsminnesförklaringarna och besök i byggnaderna. Vi borde ta itu med färgdokumentation av målningarna och redovisa uppmätningar. Dessa arbeten beställdes nu, Anna Sundberg upphandlade färgdokumentation genom *KLURA – form och inredning*. När det gällde uppmätningar var det sämre beställt, det som fanns var gammalt och av mycket varierande kvalitet. Ingen tid och inga pengar fanns för att göra moderna uppmätningar. Vi fick ta fram vad som fanns och få detta material renritat och i viss mån rättat och kompletterat med situationsplaner. Jag höll i detta arbete, som utfördes av *Arkitektgruppen i Gävle*. Kompletteringarna levererades till ICOMOS under oktober 2011.

Inscribe! Världsarvskommittén i S:t Petersburg 2012

ICOMOS rekommendation var nu mer gynnsam än förra gången, men där fanns fortfarande frågetecken, främst i fråga om organisation och brandskydd. Dessa problem hade åtgärdats efter ICOMOS yttrande, till sommaren 2012 när beslutet skulle fattas. Men det var ändå osäkert om detta skulle leda till att ICOMOS beslutsförslag ”refer” som betyder ok, men att mer måste redovisas för ett godkännande skulle kunna ändras vid sittande möte till ”inscribe” alltså inskrivning i listan över världsarv. Nu var jag inte heller med, men alla sju aktuella gårdar hade ägarrepresentanter på plats, förväntansfulla i en ny främmande miljö.

Efter intensivt informering till delegaterna, att allt nu var genomfört enligt ICOMOS önskemål och genom en väl framförd argumentation vid beslutsmötet kunde ändå så ske, och stort jubel från de närvarande gårdsägarna utbröt, vilket entusiastmerade hela mötet, projektet var allmänt uppskattat.

Kort efter beslutet 1 juli ordnades en snabbinvi gning av världsarvet på Gästgivars. Eftersom man inte visste vilket beslut det skulle bli hade inte mycket kunnat förberedas. Länsstyrelsen hade givit bidrag till en blomstersmyckningskurs på Gästgivars med Gunnar Kaj som lärare och huvudattraktion. Gunnar Kaj var under dessa år ansvarig för Nobelfesternas blomstersmyckning. Kursen hölls den 7 juli och dagen därpå blev det invigning i den nu överdådigt smyckade gården, med landshövding Barbro Holmberg och Hälsingerådets ordförande Sven-Åke Thoresen som talare. Därefter var det mottagning på Orbaden Spa under stor glädje.

Gästgivars var nu min plattform i mitt arbete för hälsingegårdarna, som ordförande i Arbrå hemslöjdsförening. 2014 hade vi en mindre utställning om linnedräll samtidigt som vi utgav en bok, *Linnedräll – prydnad på bondens bord*. Den kvinnliga slöjden som inredde en hälsingegård uppmärksammades nu. Och 2015 var det brudkronor som tema, kopplat förstås till hälsingegårdarnas festseder.

2016 års utställning *Måla med schablon – som Jonas Wallström gjorde jag själv*. Den byggde på målningsfragment från olika håll och på bilder av schablonmönster jag tagit under 30 år. Gästgivars även utan särskilda arrang-

Gästgivars. Vår tidsenliga brud Maria Frisk vid ICOMOS granskares besök 2011.
Foto: Erik Nordin.

Invigning på Gästgivars 2012. Landshövding Barbro Holmberg och Hälsingerådets ordförande Sven-Åke Thoresen klipper band. Foto: Elina Antell.

emang var en utmärkt utställning över Jonas Wallströms avancerade schablonmåleri. Utställningen vinklades också mot tekniken, naturligt för en hemslöjdsförening. Således fanns i utställningen också en arbetsplats där enklare schablonmåleri kunde utföras. På onsdagarna i juli satt jag där och skar schabloner, målade och berättade, sista året 2018. Med ständigt lika intresserade och frågvisa besökare, en mycket fin erfarenhet.

Just kopplingen till en levande ideell verksamhet, och en verksamhet som är en arvtagare till de krafter som under 1800-talet skapade hälsingegårdarna och deras särart är viktig för tillgängligheten till gårdarna. Då menar jag inte bara fysiskt utan faktiskt också mentalt. Utställningar och verksamheter som bidrar till förklaringen av vad det är fråga om för kulturarv behövs.

Den STORA invigningen måste vänta, den krävde förberedelser! Den ordnades i slutet av maj 2013, på alla gårdarna enligt ett tidsschema som räckte hela dagen, kulturminister Lena Liljerot och make reste runt till gårdarna. På Gästgivars hade vi återigen vår brud som hälsade välkommen till kakbuffén, sedan Lisen Roll, världsarvsansvarig i Norge invigningstalat med hälsning från Norska Riksantikvaren. På kvällen blev det jättekalas på Stene Gård med god buffé, och Gävlesymfonikerna och Görgen Antonsson i skönt samspel.

1996 när jag startade det organiserade arbetet med hälsingegårdarna var det just kännedomen och förståelsen för detta märkliga och i många fall märkligt välbevarade kulturarv jag ville verka för. Mycket har genom åren kunnat utträttas, av många och entusiasmen har varit stor. Hälsingegårdarna finns nu ”på kartan” som det heter. Och det har varit en fantastisk resa!

Vår brud och jag vid invigningen 2013. Foto: Ulf Engström.

Invigningen 2013 besöktes av kulturministern Lena Adelsson Liljerot med make Ulf Adelsson. Foto: Ulf Engström.